

The background of the cover is a photograph of ancient stone ruins, specifically a tall, cylindrical tower and other stone walls, set against a cloudy sky. The image is framed by a large, dark, triangular shape that points towards the top right corner.

MONC**RAPA**(03)

MONOGRAFIES DE LA CÀTEDRA ROSES D'ARQUEOLOGIA
I PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA

MARC BOUZAS, LLUÍS PALAHÍ (EDS.)

**VIOLENCE AND CONFLICT IN LATE ANTIQUITY
AND THE MIDDLE AGES. AN ARCHAEOLOGICAL
PERSPECTIVE**

**VIOLÈNCIA I CONFLICTE EN ÈPOCA TARDOANTIGA
I MEDIEVAL. UNA PERSPECTIVA ARQUEOLÒGICA**

CIP 904:323.26 VIO

Violence and conflict in late Antiquity and the middle ages : an archaeological perspective = Violència i conflicte en època tardoantiga i medieval : una perspectiva arqueològica / Marc Bouzas, Lluís Palahí (eds.). – Girona : Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, 2025. – 1 recurs en línia (399 pàgines) : il·lustracions. – Conté: Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie / Valérie Serdon – Textos en català, anglès, francès, italià i Castellà. – Descripció del recurs: 15 setembre 2025. – (Moncrapa ; 3) ISBN 978-84-9984-716-0 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-753-8 (Edicions UdG)

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- editor literari II. Palahí Grimal, Lluís, editor literari III. Contenidor de (Obra): Serdon, Valérie. Violence et conflit au Moyen Âge : miscellanées d'histoire et d'archéologie IV. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1. Violència – Història – Fins al 1500 2. Arqueologia medieval 3. Arqueologia clàssica 4. Llibres electrònics

CIP 904:323.26 VIO

Moncrapa - 03

© Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / Content and figures: els autors / the authors

© Il·lustració de la coberta / Cover illustration: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial

/ Editorial team and instructions for authors and editorial policy:

www.documentauniversitaria.media/

Contacte / Contact:

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 45 82 90

ISBN Documenta Universitaria:

978-84-9984-716-0

ISBN Oficina Edicions UdG:

978-84-8458-753-8

DOI: [10.33115/b/9788499847160](https://doi.org/10.33115/b/9788499847160)

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

L'estudi forma part del Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Girona, 2025

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari— a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial (BY-NC) v.4.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font i que no en feu un ús comercial. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

ÍNDEX

Violence et conflit au Moyen Âge . Miscellanées d'histoire et d'archéologie	6
Valérie Serdon	
La fortificación de época visigoda en el extremo occidental de la tarraconense. Tedeja y Cabeza San Vicente (Burgos)	21
Jose Angel Lecanda, Asier Pascual	
La fortezza bizantina di Luni e i pericoli per la navigazione nel Tirreno	39
Ettore Alfredo Bianchi, Aurora Cagnana	
El Castellón: un territorio de frontera en el valle del Esla, entre los siglos v y vi	51
José Carlos Sastre Blanco, Iñaki Martín Viso, Patricia Fuentes Melgar, Raúl Catalán Ramos	
Escaping from Piracy in Early Byzantine Italy: the case of Sant'Antonino revisited	61
Ettore A. Bianchi	
La formació de la marca. L'ocupació del territori entre les Alberes i Girona pels francs . Dades documentals i arqueològiques	72
Josep Maria Nolla	
Fortificacions medievals entre la Segarra i el Solsonès, frontera al segle x?	81
Laura de Castellet, Adrià Cubo, Pilar Giráldez, Joan Menchón, Ainhoa Pancorbo, Mariona Valldepérez, Màrius Vendrell	
Les torres exemptes del Pallars Jussà. Proposta de seriació (segles VIII-XI)	103
Ramon Martí, Adrià Cubo, Mª Mercè Viladrich	
Canvis antics accelerats per la guerra. Dels vilars altmedievals a les cases fortes en el domini dels Centelles (Osona, segles IX-XII)	122
Jaume Oliver Bruy	
Indagini archeologiche nel castello di Gioia Sannitica (Caserta): primi dati	137
Silvana Rapuano	
La Iglesia encastillada de San Miguel de Turégano (Segovia). Fortaleza del poder feudal de los obispos de Segovia	151
Luis Miguel Yuste Burgos	

La lluita entre el poder reial i els Cabrera. El cas de la destrucció de la fortalesa de Roda (l'Esquerda) a Osona	167
Imma Ollich, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Antònia Díaz-Carvajal, Montserrat de Rocafiguera, Esther Travé	
El Castellvell de la Marca al segle xv, una fortificació inèdita de la guerra civil catalana	186
Jordi Gibert Rebull, Ramon Martí Castelló, Cristian Folch Iglesias	
Violència senyorial i participació pagesa. La fortificació del castell de Vilobí d'Onyar (segles XIII-XIV)	208
Elvis Mallorquí	
Disputed Mountains. Defining landscapes of conflict in the Monti Aurunci (Italy - Southern Latium)	221
Edoardo Vanni, Francesca De Pieri, Simone Zocco, Alessandra Cammisola	
La Torre de Badalona, l'escenificació d'un domini senyorial (s. XIV - XVII)	245
Júlia Miquel, Oriol Achón, Carles Díaz, Clara Forn	
Los conflictos por el agua y sus testimonios arqueológicos en la Baja Edad Media. Las fuentes abovedadas concejiles	258
Beatriz González Montes, José Avelino Gutiérrez González	
¿La cuenca de Eyrieux (Francia), un territorio medieval libre de conflictos?	275
Emilie Comes-Trinidad	
Les muralles medievals de Roses. Una necessitat defensiva i una font de conflictes polítics. Dades des de l'arqueologia	285
Lluís Palahí Grimal, Marc Bouzas, Jordi Vivo	
Violenza contro la popolazione civile nella Sardegna rurale del XIV secolo. Testimonianze archeologiche dallo scavo del villaggio medievale abbandonato di Geridu	297
Marco Milanese	
Evidències arqueològiques d'una mort violenta al Jaciment de Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat). La sepultura anòmala de la tomba 214 i el seu estudi	306
Esther Travé Allepuz, Pablo del Fresno Bernal, Montserrat Farreny Agràs	
Evidenze di episodi di violenza interpersonale dallo scavo dell'ospedale di passo di San Nicolao di Pietra Colice	321
Fabrizio Benente, Giada Molinari, Nico Radi	
Fractures causades per arma blanca en el jaciment de l'Esquerda. Anàlisi bioarqueològica i context històric	340
Antònia Díaz-Carvajal, Imma Ollich, Bibiana Agustí	
Fortificacions i defenses de la ciutat de Tarragona (II ac-XX dc). Comentaris sobre la seva protecció legal	352
Pilar Bravo Póvez, Joan Menchon Bes	
ABSTRACTS (català)	372
ABSTRACTS(español)	382
ABSTRACTS (english)	392

VIOLENCIA SENYORIAL I PARTICIPACIÓ PAGESA. LA FORTIFICACIÓ DEL CASTELL DE VILOBÍ D'ONYAR (SEGLES XIII-XIV)

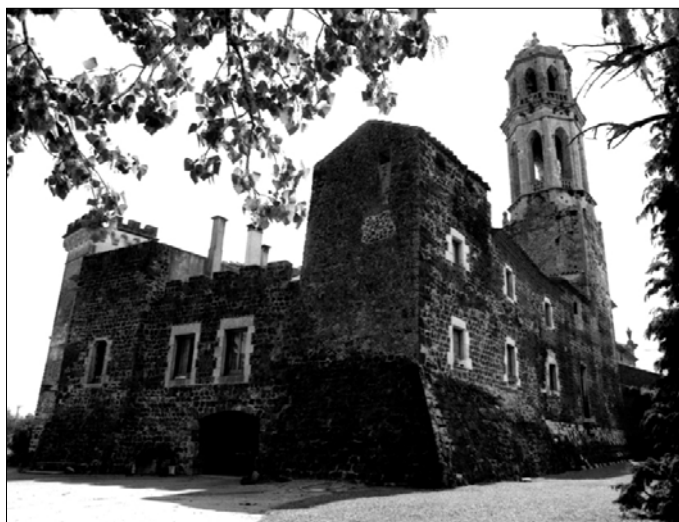
Elvis Mallorquí¹

INTRODUCCIÓ

El 18 de novembre del 1331, a primera hora del matí, Francesc de Gornal i alguns companys seus del Rosselló van envair i ocupar, per la força de les armes, el castell de Vilobí i van prendre en Ramon Malarç, ciutadà de Girona i senyor del castell, que encara jeia al llit, juntament amb la seva muller, una seva germana i tota la seva família. També van prendre en Ponç Malarç, germà d'en Ramon, i van atacar els homes d'en Ramon Malarç que eren fora del castell, fins al punt de ferir-ne atroçment alguns. Després d'emetre el so de viafora, el veguer de Girona, al capdavant d'un exèrcit de la ciutat i de la vegueria gironina, va arribar al castell de Vilobí per exigir que sortissin del castell i es lliuressin a mans del veguer i de la cort de Girona per rebre justícia. El fet no és excepcional en el context de l'època: la violència entre nobles era permesa sempre que seguissin les regles establertes pels monarques. Segons l'assemblea de Pau i Treva del 1200, l'assalt d'un castell no era una violació de la pau, però des de les Corts del 1291 calia un desafiament previ abans d'utilitzar la violència; a més, la justícia reial podia investigar aquests casos, cosa que va demanar Alfons el Benigne els anys 1328, 1330 i 1335 (MARTÍNEZ GIRALT 2021: 238-241).

Més enllà de les raons dels conflictes interns de la noblesa catalana i gironina, en la present contribució ens volem fixar, primer de tot, en un detall de l'episodi ocorregut a Vilobí d'Onyar el 1331: la participació dels 'homes' d'en Ramon Malarç en defensa seva i al costat de l'exèrcit dirigit pel veguer de Girona, posant setge al castell on s'havien fortificat els assaltants. Es tracta, sense dubte, dels 'homes propis' del senyor

Figura 1. El castell de Vilobí, unit a l'església parroquial de Sant Esteve, encara conserva l'aspecte de casa forta medieval. (Autor: Joaquim Puigvert)

¹ Universitat Oberta de Catalunya.

del castell, és a dir, dels pagesos de mas situats sota el seu domini directe. Després d'analitzar amb detall el cas de Vilobí d'Onyar, volem ampliar les reflexions per tal de valorar més a fons les formes i el grau la participació pagesa en les violències feudals de la primera meitat del segle XIV. Fins a quin punt la participació pagesa al costat dels senyors feudals era general en aquestes primeres dècades del segle XIV?

L'ASSALT AL CASTELL DE VILOBÍ L'ANY 1331

La notícia de l'assalt del castell de Vilobí, la coneixem gràcies a una lletra enviada el 23 de novembre del 1331 pels jurats i ciutadans de Girona al rei Alfons III en què es descriuen els fets ocorreguts cinc dies abans. Ramon Malarç era, a la vegada que senyor del castell de Vilobí, ciutadà de Girona, la qual cosa li va proporcionar un altaveu per fer arribar, de manera directa, a les orelles del rei les queixes per la indefensió generada després de l'assalt del novembre del 1331. En el mateix registre núm. 2 de Correspondència dels jurats i de la Universitat de Girona, es conserven altres notícies relatives a Vilobí que permeten seguir l'evolució del cas durant els mesos següents.

L'assalt del novembre del 1331 es va produir en el «*castrum de Vilalbino, satis propinquum civitati Gerunde*», proper a la ciutat de Girona. Per la facilitat amb què els assaltants el van prendre, deduíem que no devia comptar ni amb una guarnició permanent ni tampoc amb molts elements de defensa. Igual com d'altres castells d'inicis de segle XIV que coneixem a través d'inventaris, el castell de Vilobí tenia un ús residencial. En la notícia del 1331 només se'n esmenten les cambres on dormien els senyors quan van ser sorpresos pels assaltants. Ramon Malarç era «*in lecto suo*», mentre que la seva muller i la seva germana eren en uns altres «*lectis*». A l'interior del castell també hi era Ponç Malarç, germà de Ramon, i «*quasi totam eius familiam*», entenent per 'família' el conjunt els criats i servidors domèstics dels senyors que, a Vilobí, devien ser només els encarregats de la cuina i dels estables (ALCOVER-MOLL 1926-1962: vol. 5, 727-728; MARTÍNEZ GIRALT 2019: 405-406).

El castell, unit a l'església de Sant Esteve i al nucli de cases que s'havia aplegat al seu entorn i que era conegut com la cellera, disposava d'un «*murum sive clausuram*» i d'unes bestorres on, segons una concòrdia del 1269 citada en un plet del 1376, els homes de Vilobí feien obres sempre que fossin de tàpia, i no pas de pedra, i també escuraven els valls de la cellera. Murs i fossats eren, per tant, els únics elements defensius amb què comptaven els defensors del castell el 18 de novembre del 1331 i van resultar del tot insuficients per impedir l'atac per sorpresa, a la matinada, d'un grup ben armat de cavallers i guerrers. Un cop pres el castell hi haurien pogut resistir uns quants dies perquè hi van obrir unes arqueres i van vigilar bé les portes d'accés al recinte: «*factis archeriis et alias hostianter se parantes*». Les arqueres eren petites obertures en els murs del castell des d'on es defensaven dels homes de l'exèrcit del veguer i del sometent local de Vilobí llançant-los «*lapidibus et quadrellis*», pedres i quadrells o cairells, les sagetes pròpies de les ballestes (ALCOVER-MOLL 1926-1962: vol. 1, 884-885; vol. 2, 824; vol. 9, 5).

D'entre els assaltants del castell de Vilobí, destaca un nom propi: Francesc de Gornal. El seu cognom és el mateix que el dels senyors del castell de Vilobí durant la segona meitat del segle XIII. Potser és el mateix Francesc, encara menor d'edat, que

Figura 2. La cellera de Vilobí a través del capbreu de Ramon Malarç del 1337-1338.

és esmentat el 1301 quan la seva mare, Garsenda, ja vídua, i altres marmessors de Berenguer de Gornal van vendre mig quartó del delme de Vilobí (MARQUÈS 1993: núm. 528). Trenta anys després d'haver estat expulsat de la fortalesa on va néixer perquè els drets van passar a uns parents, els Malarç, Francesc de Gornal hauria atacat el castell de Vilobí amb Ermengol d'Alenyà, senyor d'Avalrí —població situada a poca distància de la vila d'Elna—, i altres persones del Rosselló i del Lluçanès. Que eren guerrers experimentats ho demostra el fet que van ocupar el castell en poca estona, a trenc d'alba, quan ningú els esperava i, sobretot, que van resistir en el castell de manera eficaç fins al punt de ferir els homes dels exèrcits que els assetjaven, un dels quals, al cap de pocs dies, va acabar morint.

Per evitar més morts i danys irreparables, uns bons homes —*«bonarum personarum»*— van negociar per tal que se signés una convenença o tractat que permetés la sortida dels assaltants del castell després de deixar una quantitat de diners —una *«pena»*— com a manlleuta al veguer i a la cort reial que servia com a assegurança que atendrien que es fes justícia del cas i que assistirien al judici quan pertoqués. Es tractava, segons sabem per dues altres lletres dels ciutadans de Girona adreçades al rei Alfons III i als cònsols i prohoms de Perpinyà, de 15.000 sous. Però, tot i les crides dels ciutadans gironins, no s'hi van presentar i, a més, davant dels vescomtes de Rocabertí i Cabrera, n'Ot de Montcada i en Pere de Fenollet, van dir que *«recobrerien los dits ·XV· mille solidos del dit Ramon Malarç e de sos amics e d'omes de Girona»*. I, així, després de la festa de la Santa Creu —el 14 de setembre— de 1332, en Francesc de Gornal i quatre servents amb armes van segrestar un mercader gironí, en Pere de Fornells, que anava de la vila de Perpinyà, on hi havia hagut la fira, fins al port de Cotlliure pel camí públic *«e après pocs diez lancejaren e auciferen lo dit Pere de Fornells prop lo loc d'Arles»*, és a dir, el van acabar assassinant. Mentre el tenien pres, un ciutadà de Girona va acudir al Rosselló, al lloc d'Illa, per pregar a un noble, en Pere de Fonellet, que l'ajudés a recuperar en Pere de Fornells. Fou allí que va sentir un cavaller del dit noble, en Guillem Bernat des Viver, que li va dir que cinquanta homes havien jurat prendre o fer mal *«tot hom que trobassen de Girona entrò que·ls fos satisfet dels dits ·XV· mille solidos»*.

El fet era molt greu, un «*exemple pernicios*» deien els jurats i ciutadans de Girona, perquè posava en dubte l'autoritat i la senyoria del rei Alfons III, senyor del Principat, i del rei Jaume III de Mallorca, senyor del Rosselló. Calia que aquest darrer descobrís la veritat del que havia fet en Francesc de Gornal i dels que ho havien consentit i hi havien ajudat, per tal que «*aquels qui serán trobats culpables de qualque condicion sien, que sien punitz sens tota mercè*» i segons el que requereixi la justícia per un crim tan greu. I si per saber la veritat calia «*que aquels sien posats a turment*», és a dir, que els culpables fossin torturats, demanaven que es fes per tal d'assegurar que els ciutadans de Girona i els habitants de la vegueria gironina anessin amb seguretat per terres del rei de Mallorca al Rosselló. Si entre els culpables hi havia algun clergue, reclamaven que el cas passés a la jurisdicció del bisbe d'Elna.

ELS SENYORS DEL CASTELL DE VILOBÍ, SEGLES XIII-XIV

El castell de Vilobí, per la seva situació a prop del riu Onyar i enmig de la plana de Vilobí, no corresponia al model de castell roquer pensat per vigilar el territori que tenia als seus peus. En realitat, encara que se'l qualifiqui de «*castrum*», correspon de manera més precisa al model de casa forta que es generalitza des de la segona meitat del segle XII, tal com han demostrat alguns estudis a partir de documentació escrita sobre el Vallès i les comarques de Girona (FARÍAS 2002-2003: 42-44; MALLORQUÍ 2011: 119-120). La primera notícia del castell de Vilobí és del 1197, quan Ramon d'Olius va donar a la seva muller Ermengarda de Vilanova, en compensació del seu dot, el «*castrum de Vilaubino*» i el de Calonge. Ramon d'Olius, però, no n'era realment el senyor: ell era el feudatari dels vescomtes de Cardona que, des de la fi del segle XI, ja tenien dominis a Vilobí, si bé n'anem tenint notícia a mesura que els cedeixen en feu o en donen part dels drets al monestir osonenc de Sant Pere de Casserres. L'any 1098 la meitat de la «*dominicatura*» que Ramon Folc, vescomte de Cardona, tenia a Vilobí va ser cedida a Bernat Amat de Claramunt; el 1108 el monestir de Sant Pere de Casserres va obtenir, per donació del comte Ramon Berenguer III de Barcelona, el mas Bruguerols de Vilobí; el 1124 el vescomte Bernat Amat de Cardona, just abans de marxar a Jerusalem, va deixar el delme de la seva dominicatura i un sagrer al monestir de Sant Pere de Casserres; l'any següent, un altre Bernat, o el mateix vescomte esmentat, va deixar un alou situat al lloc de Bruguerols; el 1135 el vescomte Bernat i la seva muller Almodis van donar un altre mas de Vilobí i el 1150 Ramon Folc va confirmar la cessió de dos masos al monestir de Casserres; el 1167 Ramon Folc III, vescomte de Cardona, va deixar dos masos de Vilobí a Sant Pere de Casserres i la meitat de la dominicatura que uns cavallers tenien per ell al seu germà Berenguer; finalment, el 1204 el vescomte Guillem de Cardona va cedir la quèstia i altres drets que rebia al terme de Vilobí al monestir de Casserres, que l'any anterior havia rebut d'en Valentí els drets sobre els masos Bosc i Pasqual i una vinya de Berenguer Roura (LLOP 2009: núm. 369, 416, 434, 575 i 578; RODRÍGUEZ BERNAL 2016: núm. 292, 350, 387, 405 i 442).

Els drets dels vescomtes de Cardona a Vilobí, tanmateix, no van desaparèixer del tot: en el seu primer testament del 1214 el vescomte Guillem va cedir al seu fill i hereu, Ramon Folc, el castell de Vilobí juntament amb els de Farners i Celrà i la torre Gironella, i ho va reiterar el 1225 (RODRÍGUEZ BERNAL 2016: núm. 455 i 470; MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 16-17). En canvi, és dels seus feudataris de qui,

a partir de mitjan segle XIII, tenim més notícies: l'any 1250 Pere de Gornal, ciutadà de Girona, i la seva muller Adelaida ja exercien com a senyors de Vilobí perquè van enfranquir Arnau Fresolf, fill de Ramon Amalric; el 1262 Pere de Gornal va enfranquir Pere Bassa, fill de Berenguer Bassa. En realitat, ja n'eren senyors des del 1248, quan Pere de Gornal va presentar una demanda contra Ferrer de Taverdet, cavaller, que havia rebut en penyora de part de Berenguera de Vilobí, mare del batlle Berenguer de Vilobí, la meitat dels drets que havien estat de Ramon d'Olius, antic senyor de Vilobí com a vassall dels vescomtes de Cardona. El conflicte es va resoldre amb un arbitratge que va establir que Pere de Gornal obtindria la meitat dels drets del castell, mentre que Ferrer de Taverdet es quedava l'altra. No va ser fins al 1287 que Berenguer de Gornal, fill de l'esmentat Pere, va comprar a Ferrer de Taverdet el feu que mantenia a Vilobí (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 17-18).

A partir d'aquesta data Berenguer de Gornal va anar alienant parts del domini que tenia a Vilobí: el 1287 va vendre a l'almoïna fundada per Pere de Fontclara la ferreria per 3.400 sous; el 1293 va vendre mig quartó del delme als marmessors de Joan Fresolf, clergue de Vilobí, per 2.000 sous; l'any 1297 va renunciar al seu dret de patronat sobre el benefici presbiteral que Joan Fresolf havia instituït a la capella de Santa Margarida de Vilobí, a canvi que l'obtentor del benefici fes memòria d'ell a cada missa; i el 1301, quan ja era mort, la seva vídua, Garsenda, va vendre mig quartó del delme al jurista gironí Berenguer de Vilar (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 18-19). Les alienacions i concessions efectuades per Berenguer de Gornal podrien estar relacionades amb l'acusació que va fer en contra d'ell na Maria Mossa, habitant de Girona, el 1286. Segons ella, quan el rei de França va entrar a les terres gironines l'estiu del 1285, va cercar refugi a Vilobí, però Berenguer de Gornal, senyor del castell, va vendre els seus béns mobles i la va donar, a ella mateixa, com a presonera als francesos (CINGOLANI 2011: 388; MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 116). Ja havíem vist, a través de la notícia del 1331, que el castell de Vilobí no era cap gran obstacle militar i menys encara per a un gran exèrcit com el francès que s'havia desplegat per tot el pla de Girona l'estiu del 1285. Per tant, és versemblant que Berenguer de Gornal hauria pagat uns diners —potser els de na Maria Mossa— als francesos per estalviar-se la destrucció del castell, però això l'hauria dut a endeutar-se durant la dècada de 1290 i a perdre el seu domini.

El febrer del 1300 qui figura com a senyor de Vilobí és el comte d'Empúries, Ponç Hug, però degué ser una mesura temporal perquè el setembre del mateix any el nou senyor era Ramon Malarç. Convé destacar que els Malarç i els Gornal estaven emparentats: Pere de Gornal, fill de Berenguer de Gornal, i Ramon Malarç estaven casats amb Guillema i Auda, respectivament, totes dues filles de Ramon Renall, que, en el seu codicil del 1306, va nomenar marmessors el seu gendre Ramon Malarç i el fill de Pere de Gornal i també jurista, Berenguer de Gornal que, amb el temps, seria conegut amb el cognom de l'avi, Berenguer Renall. Ramon Malarç figura com a senyor de Vilobí d'Onyar el 1315, en el testament del jurista Berenguer de Vilar, i, ja difunt, el 1331, quan el seu segon fill, el clergue Pere Malarç va ser recomanat pels ciutadans de Girona al rei Alfons III per tal que ocupés algun càrrec rellevant (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 19-20). La senyoria del castell de Vilobí havia passat, aleshores, a l'hereu de la família, també anomenat Ramon Malarç, que devia ser l'objectiu principal de l'assalt del 1331. També fou qui va ordenar la redacció d'un capbreu de tots els seus drets al terme de Vilobí l'hivern dels anys 1337-1338 a través del qual hem pogut comptar tretze declarants que residien a la cellera, entre els quals dos sastres i dos sabaters, a banda del sagristà de la parròquia,

i setanta-quatre masos, dels quals quaranta-un pertanyien al domini del castell de Vilobí, uns quinze al domini del monestir de Sant Pere de Casserres, un mas a Sant Daniel de Girona i tretze masos més de qui no queda clara la senyoria; a més, el mas Fresolf sembla ser la seu del feu de Bedoç, possible residència d'una família de cavallers (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 50-54).

LA PARTICIPACIÓ PAGESA EN LA DEFENSA DE VILOBÍ, SEGLES XIII-XIV

Conscients de la seva gran vulnerabilitat en cas d'atac militar, els senyors del castell obligaven els pagesos del terme de Vilobí a efectuar-hi serveis en treball tant als murs com als valls o fossats del castell. L'obligació, tanmateix, hauria estat acceptada pels membres de la comunitat: el 1269 el senyor del castell, Berenguer de Gornal, havia acordat amb els homes del castell havien d'efectuar obres al mur de tancament de la cellera de Vilobí i a les bestorres, sempre que fos obra de tàpia i no obra de pedra; a més, havien d'escurar els valls de la cellera. Segurament, a canvi d'aquests serveis, els habitants de Vilobí, majoritàriament residents en masos, van obtenir diverses franqueses i privilegis dels seus senyors: el 1294 Berenguer de Gornal va alliberar-los de toltes, serveis, intesties, eixorquies, cugucies i de la prestació de la tasca en garbes, a canvi de 4.500 sous. Potser se'n va desdir perquè, l'any següent, va reclamar a Pere Oliveres i a la seva muller que li paguessin la tasca i mig dels fruits d'una barquera de terra situada a Vilobí, però el jutge va condemnar el senyor i va absoldre els seus pagesos. En canvi, l'any 1297 Berenguer de Gornal va haver de cedir encara més als pagesos de Vilobí: va fixar el preu de la redempció de les filles dels masos que es casaven a fora i va fixar la forma de prestar les rendes consistents en parts de les collites —tasques, delmes, primícies— a Vilobí (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 108).

Amb el temps, els serveis en treball no van desaparèixer sinó que, amb l'ocupació del castell pels francesos l'estiu del 1285 i amb l'assalt del 1331, van continuar prestant-se i van quedar perfectament consignats en el capbreu dels anys 1337-1338. D'una banda, el senyor tenia dret a tallar els arbres no fruiters de trenta-dos masos del domini del castell i de set més que pertanyien a altres senyors, sempre que calgués per fer obres al castell. La fusta dels arbres s'utilitzava per a bigues i altres elements constructius (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 48-49). De l'altra, els homes propis del senyor del castell havien d'efectuar obres —«operas»— al castell quan volgués el senyor, fer serveis de transport —«manedas»—, segurament de bigues i fusta tallada, per a l'obra del castell, i netejar o escurar —«mundare ... sive escurare»— els fossats del castell. Mentrestant, els pagesos de Vilobí que eren homes propis d'altres senyors destinaven els jornals de treball a netejar els valls forans de la cellera del castell i a mantenir en bon estat el mur i les bestorres que encerclaven el recinte de la cellera, el petit nucli de cases format entorn de l'església parroquial i el castell. A més, en temps de guerra, els pagesos havien de guaitar —«guytare»— i defensar el castell i la cellera, segons si depenien del senyor del castell o d'altres senyors (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 113-116).

Anys més tard, el 1376, quan l'infant Joan va manar refer totes les fortificacions del bisbat gironí, els pagesos dependents del monestir de Sant Pere de Casserres

i potser algun d'un altre senyor, dinou en total, van denunciar, davant el mateix infant Joan, el senyor del castell de Vilobí, aleshores era Francesc de Santmartí, que els volia exigir més serveis dels que havien quedat fixats més de cent anys abans (MARQUÈS-MALLORQUÍ 2019: 114-117).

L'assalt al castell de Vilobí presenta un altre punt d'interès: la solidaritat dels homes propis del senyor Ramon Malarç que van acudir, armats, a defensar-lo així que en van tenir notícia. És possible que la col·laboració entre senyors i pagesos per a la defensa militar hagués quedat segellada amb la concessió de franqueses pels primers als segons, tot i que no consta expressament en cap document conegut. En la notícia de l'assalt del 1331 es fa referència als «*homines ipsius Raimundi extra ipsum castrum existentes*», als homes propis del senyor del castell, en Ramon Malarç, que vivien fora del castell i que tenien l'obligació de sortir en defensa del seu senyor. Alguns d'ells foren ferits atroçment fins al punt que, cinc dies després de l'assalt, encara no havien escapat del perill de morir. Un d'ells, però, sí que va morir d'una ferida mortal. Es tracta de Berenguer Rovira, de Vilobí, el pagès titular del mas Rovira d'Amont, on des del 1319, com a mínim, vivia amb la seva muller Cília. En el capbreu dels anys 1337-1338 s'esmenten Berenguer Rovira d'Amont, segurament fill dels anteriors, i Pere Rovira d'Avall, pagès d'un mas proper (MARQUÈS-MALLORQUÍ, 2019: 36-37 i 52-53).

Ambdós pagesos Rovira eren dels que menys serveis en treball efectuaven al senyor del castell: a l'any, el primer només feia una jova per sembrar i el segon un jornal consistent en portar esplets del camp a l'era del senyor. En canvi, la majoria dels masos del castell de Vilobí feien entre tres i quatre jornades a l'any pel senyor. Potser aquesta reducció tenia a veure amb una participació més activa en l'exèrcit privat del senyor, que el 1331 hauria resultat fatal per a en Berenguer Rovira. A més, el sometent local de Vilobí no estava desconnectat del dels pobles veïns: un cop els veïns van adonar-se de l'assalt del 1331, van fer alçar amb el crit de «*viafors*» l'exèrcit de la ciutat i de la vegueria de Girona, amb el veguer reial al capdavant. Tots van dirigir-se al castell de Vilobí per manar als assaltants que en sortissin i es lliuressin al veguer i a la cort reial de Girona. Aquesta circumstància permet ampliar el marc d'anàlisi al conjunt del bisbat gironí per tal de comprovar si el cas de Vilobí hi seria generalitzable o no.

VIOLÈNCIA SENYORIAL I PARTICIPACIÓ PAGESA AL BISBAT DE GIRONA

Ni els reis ni els nobles, en els temps feudals, tenien capacitat per a mobilitzar de manera permanent grans contingents de soldats. Al contrari, els seus exèrcits es componien de petites unitats, els cavallers i els seus escuders, que calia convocar amb setmanes o mesos d'antelació i que, cadascun d'ells, s'encarregava de les seves despeses i del seu equipament: cavall, armadures cada vegada més resistents i cares, espases, llances, escuts, etc. Els castells eren, evidentment, la infraestructura bàsica a partir de la qual s'organitzava la defensa militar. Així ho proven alguns inventaris que se n'han conservat: a la sala principal del castell de Dosrius, l'any 1315, hi havia cuirasses fetes de làmines de ferro, sis ballestes d'estrep, cinc ballestes de dos peus, una senalla amb molts cairells, dos elms, una maça de ferro, una sella vella de

palafre, una testera de cavall, dos escuts circulars de cavaller i tres més de servent, un punxó —o llança—, entre altres elements vinculats a la guerra (MALLORQUÍ 2017: 34); mentrestant, al de Cassà de la Selva, que va ser assaltat la tardor del 1329 per les tropes dels Montcada, es van inventariar, a l'aula del castell, cuirasses, gorgeres, capells, dos perpunts, una ballesta de torn, diverses de dos peus i d'estrep i un conjunt de vuit-centes tretes i cairells (SALES 2018: 23-24, 138-139 i 142-143). Però, en cap cas, hi havia de manera estable un gran contingent de soldats: per exemple, els vescomtes de Cabrera, a la segona meitat del segle XIV, disposaven de trenta-sis servents que formaven part de la seva «casa»: cambrer, majordom, dispenser, ecònom, escrivà, cuiner, falconer, clergues i un bon nombre de cavallers, donzells, escuders i joves aspirants a cavaller que formaven les escortes armades dels vescomtes (MARTÍNEZ GIRALT 2019: 421-422).

Els cavallers, la majoria, vivien pel seu compte gràcies a les concessions de feus efectuades pels seus senyors amb anterioritat on van construir les cases fortes que es van convertir en la llar del seu llinatge, com Ramon de Montcorb, a Riudarenes, o els Cartellà, a Maçanet de la Selva. L'any 1201 el vescomte Guerau de Cabrera va concedir una llicència al seu feudatari, Arnau Guillem de Cartellà, per fortificar la torre de Maçanet amb murs, parets, fossats i altres defenses; dècades després, el 1293 i el 1294 Bernat de Cartellà, cavaller, va obtenir de la vescomtessa Marquesa de Cabrera i del seu marit, el comte Ponç Hug d'Empúries, totes les hosts i cavalcades que pertocaven als vescomtes sobre els masos i bordes de Maçanet i sobre el mas Buscastell de la parròquia de Martorell, a canvi de la prestació anual d'una alberga als esmentats vescomtes, tal com s'havia establert el 1239 (MALLORQUÍ 2015a: núm. 57, 94, 173 i 174). Així, els exèrcits de la noblesa feudal s'estructuraven a través dels cavallers que conduïen els homes del territori que els havia estat assignat i també així s'organitzava l'host reial: el rei Pere II va convocar, entre molts altres cavallers, els germans Bernat i Galceran de Cartellà per a acudir al seu servei, el 1282 a Lleida, el 1284 a Tarassona i el 1285 a Figueres, i fer front a l'exèrcit francès que estava a punt d'envair l'Empordà (MALLORQUÍ 2015a: núm. 169, 163, 164 i 168). En aquest darrer cas, el rei va invocar que calia que el seguissin per defensar les terres del Principat de Catalunya d'acord amb els Usatges de Barcelona, entre els quals hi havia l'usatge *Princeps namque* que permetia cridar tant els nobles i els seus vassalls, com és el ca dels cavallers de Maçanet, com també tota la població civil del país: «*tam milites quam pedites, qui habeant etatem et posse pugnandi*» (BASTARDAS 1991: 102-103).

Els pagesos, majoritàriament habitants en masos aïllats, no eren aliens a les armes ni a la guerra. Una prova indirecta és l'ús del tir de ballesta —«*ballistata*», «*tractus balliste*»— per a mesurar les distàncies entre masos a Riudellots de la Selva en un procés judicial el 1265 (MALLORQUÍ 2007: 33). De fet, és molt probable que tots els pagesos disposessin d'armes a casa seva: el 1357 Bernat Albà, de Lloret de Mar, tenia a la cambra de casa seva un carcaix de cairells, tretes i vires, a l'entrada del mas dues ballestes i dos crocs, una llança i un pavès (MALLORQUÍ 2015b: 184). Tots els pagesos, especialment als llocs pertanyents al districte d'un castell termenat, estaven obligats a sortir armats «*ad sonum et cornu castris*» per perseguir delinqüents o per qualsevol operació militar sempre dintre dels termes del castell, tal com va quedar recollit en els Costums de Girona (MIERES 2001: 158-161; MALLORQUÍ 2011: 286-288). S'ha comprovat, en el cas de la vall d'Amer, que el sometent estava estructurat en desenes, grups de deu cases equivalents als veïnats que havien de

proporcionar deu homes sota el comandament del cap de la desena (TO FIGUERAS 2010: 298-300 i 305-314).

Certament, els senyors tenien el poder de convocar el sometent i d'obligar, sota pena si no ho complien, els seus homes a efectuar els diversos serveis militars: el 1311 el cavaller Bernat de Palol podia «*facere pacem et guerram de ipsis hominibus et quod ipsi homines tenentur facere badas et gueytas et exire ad sonum et alia seruicia facere necessaria tempore guerre*». Ara bé, en el cas d'homes propis d'institucions eclesiàstiques residents a l'interior del terme d'un castell propietat d'un senyor laic, hi havia algunes limitacions: els homes del prior de Sant Miquel de Cruïlles, el 1264, només participaven en el sometent «*dum tamen non esset tempore guere*»; mentrestant, el 1307 els homes dependents de l'ardiaca de Ravós residents a Santa Llogaia del Terri només haurien de prestar els serveis de guaita, bada i obres, però no sortir en host, exèrcit o cavalcada fora de la parròquia rere el cavaller Ramon de Galliners, senyor de la casa forta de Santa Llogaia (MALLORQUÍ 2015a: 185).

Les diferències entre homes propis de senyors de castells i homes propis d'institucions eclesiàstiques no tenen res a veure amb una major incapacitat d'aquests darrers de defensar-se. Al contrari, aquests estaven obligats a seguir l'exèrcit de les comunies del bisbe de Girona, en el cas que fossin convocades tant pel veguer del rei com pel mateix bisbe, la qual cosa es va establir en una concòrdia l'any 1302 (MALLORQUÍ 2011: 288-295 i 2015b: 186-187). Aquest exèrcit, un cop reunit, s'havia d'afegir a l'«*exercitus locorum domini regis*» dirigit pel rei o pel mateix veguer. En el cas de l'assalt de Vilobí d'Onyar, l'any 1331, s'observa com el crit del sometent local va arribar a tots els racons de la batllia i de la vegueria de Girona, de manera que al cap de poc —un dia potser— el mateix veguer ja estava assetjant la petita fortalesa de Vilobí.

Normalment, s'observa una col·laboració activa de les comunitats locals en defensa del seu senyor quan aquest podia estar amenaçat per un altre poder. Als pobles veïns de Púbol i la Pera l'enfrontament del senyor del castell, de la família dels Cervià, amb el bisbe i la seu de Girona, senyors de la parròquia, es va anar agreujant a la segona meitat del segle XIII i a inicis del segle XIV fins al punt que els homes de Púbol no s'atrevien a anar a la parròquia de la Pera i els clergues parroquials no gosaven anar a Púbol, la qual cosa va resoldre's, primer, amb la conversió de la capella de Púbol en sufragània i, ja al segle XV, en parròquia independent. Un altre exemple d'associació dels membres d'una comunitat als seus senyors és el de la vila de Monells, un enclavament pertanyent als comtes d'Empúries dintre el comtat de Girona: amb l'agreujament de l'enfrontament dels comtes amb el rei Jaume II, els bisbes de Girona i els vescomtes de Rocabertí, Monells va ser ocupat diverses vegades i confiscat per pagar els deutes dels comtes emporitans, cosa que va dur els seus habitants a conjurar-se el 1304 per ajudar-se mútuament a pagar les despeses del metge en cas que fossin ferits. I, com a derivada de la guerra emporitana, els membres de les universitats de la Bisbal i Corçà, llocs pertanyents al bisbe, es van enfrontar als d'Ullastret, Vulpellac, Sant Iscle i Fonolleres, llocs de domini dels comtes d'Empúries, fins al punt d'arribar a una concòrdia el 1322 per acabar amb els assassinats d'una banda i l'altra (MALLORQUÍ 2008: 127-128 i 2011: 457-460).

En bona part, aquests conflictes locals derivaven de la creixent fragmentació de la jurisdicció reial, que havia estat majoritària a les terres de Girona durant tot el segle XIII. A partir de la concessió de la jurisdicció de Banyoles a l'abat de Sant Esteve el 1297 i de la Bisbal i Bàscara al bisbe de Girona el 1302, diversos nobles van

oferir diners a un rei necessitat de diners per a les seves voluntats de conquesta per obtenir drets jurisdiccionals (MALLORQUÍ 2019: 88-89). El cas més paradigmàtic va ser, just després de la conquesta de Sardenya el 1323, la cessió dels dominis reials de Llagostera, Caldes de Malavella i Cassà de la Selva, entre el 1324 i el 1326, a Ot de Montcada, germà de la darrera muller del rei Jaume II. Un dels conflictes que se'n van derivar va ser l'enfrontament dels Montcada amb els hereus d'en Guillem Escarrer, senyor del castell de Cassà mort vers el 1320, que va conduir a l'ocupació del castell la tardor del 1329. En aquest conflicte, en el qual va participar la milícia de la ciutat de Girona, interessada a mantenir sota jurisdicció reial tot el camí que la unia amb el port de Sant Feliu de Guíxols. Els ciutadans de Girona defensaven el privilegi reial del 1300, confirmat a les Corts de Lleida del 1301 i del 1307 i a les de Girona del 1321, que no es constituïrien noves jurisdiccions dintre la vegueria de Girona (SALES 2010: 69-71). En canvi, els habitants de Cassà de la Selva, fora d'alguns servidors dels Escarrer, no van participar en el conflicte entre els dos senyors de la comunitat.

Ara bé, en certes ocasions els senyors també promovien o donaven suport als autors d'actes propis de les bandositats. El 1326 el porter reial Pere de Cardonets perseguia uns homes de Sant Sadurní de l'Heura que haurien pogut donar refugi a uns bandits; el bisbe, el senyor del lloc, s'hi va oposar i va demanar, a través del jurista Ramon de Gornal, que la causa contra els seus vassalls quedés sobreseguda. De manera semblant, el bisbe de Girona protegia uns facinerosos que, incitats pel clergue Berenguer de Puig-alt, expulsat de Cruïlles després de ser acusat d'usurer pels parroquians, van realitzar l'any 1325 una «*correguda*» dintre del terme i contra els homes de Cruïlles que hi va provocar la mort d'un home (MALLORQUÍ 2011: 465-466). I el 1336 uns homes armats dirigits pel batlle de Sils, agent dels vescomtes de Cabrera, van assaltar el mas que Francesc Gironès, ciutadà gironí, tenia a Riudellots de la Selva; tot i que buscaven l'efecte sorpresa per prendre el botí i tornar ràpidament, van acabar essent perseguits per la milícia dirigida pel sotsveguer de Girona i pels batlles de la ciutat (MARTÍNEZ GIRALT 2019: 149).

CONCLUSIONS

A la primera meitat del segle XIV la pau a l'interior del Principat era un ideal inabastable. La concessió de treves per part del rei i la gran empresa militar de conquesta de Sardenya no van aturar les bandositats internes entre tota mena de senyors que, sovint, acabaven implicant els habitants i vassalls dels seus termes (MARTÍNEZ GIRALT 2021: 238-241). La defensa dels seus senyors naturals per part d'unes comunitats de vilatans i de pagesos de masos no era a canvi de res: molt sovint els senyors havien concedit franqueses i excepcions que generaven una ficció de reciprocitat entre uns i altres (MARTÍNEZ GIRALT 2019: 508-509). En paraules de Christopher Dyer, que ha analitzat l'efectivitat de les senyories angleses entre els segles XIII i XIV, el sistema senyorial era clarament ineficaç per a resoldre molts dels problemes de la societat, però va assolir una adhesió que li va garantir la pervivència fins als segles XVIII i XIX. En relació amb la defensa i la guerra, la capacitat militar dels senyors dels castells, vescomtes, nobles i reis era una amenaça llunyana per als pagesos perquè no podien ser presents de manera constant a cada racó del territori; a més, els homes propis dels senyors també estaven armats i que formaven part dels

exèrcits dirigits pels primers (DYER 2007: 84-85). I, a manca de castells, podien prendre la seva església parroquial i la fortificaven com va passar a molts llocs de l'Empordà, no tant per defensar-se dels seus propis senyors, com per fer-los costat en les lluites i guerres que disputaven. La fortificació de l'església de Vulpellac el 1269 es deu més al conflicte entre el comte d'Empúries, senyor de la població, i el bisbe de Girona, senyor de la vila veïna de la Bisbal (MALLORQUÍ 2011: 280-282).

En qualsevol aspecte de l'edat mitjana, inclosa la guerra i la violència, cal no deixar-se endur per les idees preconcebudes i pels miratges dels estereotips més difosos en l'actualitat. La guerra no és un afer exclusiu de la noblesa ni de la cavalleria, sinó que, sobretot a partir del segle XIII, les classes baixes tant del món urbà com del camp, armades amb llances, pavesos i ballestes, hi tenen un paper cada vegada més determinant. Sovint al costat dels seus senyors.

FONTS DOCUMENTALS

ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona): Cancelleria, registre 1682, f. 160v-162r (1376.06.19, amb notícia a la concòrdia del 1269).

ACG (Arxiu Capitular de Girona): Pergamins, núm. 1225 (1250.01.24), núm. 6605 (1262.12.30); Dignitats, pergami núm. 379 (1297.02.14)

ACOS (Arxiu Comarcal d'Osona, Vic): Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona, Parròquia de Sant Esteve de Vilobí, f. 207r (1108.03.16, 1125.03.16, 1135.06.03, 1203.08.19, 1204.01.27)

ACSE (Arxiu Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners): Fons patrimonial Rodó, Llibre mestre del mas Rodor, Oliveras i Puigbell, núm. 3 (1294.03.01), núm. 4 (1295.11.20) i núm. 6 (1319.05.18).

ADC (Arxiu Ducal de Cardona): lligall 158, núm. 80 (1124.11.06).

ADG (Arxiu Diocesà de Girona): Almoina, pergamins núm. 6604 (1248.04.07) i núm. 7634 (1315.09.02) – Lletres: vol. U-2, f. 26v (1326.02.19), f. 28v (1326.02.25) i f. 92v (1326.06.01) – Mitra, calaix 4, pergami núm. 47 (1301.09.16) – Sant Feliu de Girona, pergami núm. 371 (1306.10.08)

AMGI (Arxiu Municipal de Girona): Correspondència, registre núm. 2, f. 9r (1331.03.12), f. 11v-12r (1332.03.26), f. 36r (1331.11.23), f. 93rv (1332.09.20) i f. 98r-99v (sense data).

ADM (Arxiu Ducal de Medinaceli), Cabrera i Bas, registres 987, fotograma núm. 592 i Arxiu Històric d'Hostalric (AHH), registre 3635 (1336.07.11).

BC (Biblioteca de Catalunya, Barcelona): Pergamins, núm. 5649 (1201.07.09) i núm. 480 (1311.02.07-1311.04.16).

BIBLIOGRAFIA

- Alcover, A. M.; Moll, F. de B. (1926-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 10 v.
- Bastardas, J. (1991): *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Cingolani, S. M. (2011): *Diplomatari de Pere el Gran. Volum 1. Cartes i pergamins (1285-1285)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Codina J.; Peris, S. (1985-1986): «Ordinacions de Girona de l'any 1358», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 28, p. 191-209.
- Dyer, Ch. (2007): «The Ineffectiveness of Lordship in England, 1200-1400», *Past & Present*, suplement vol. 2, p. 69-86.
- Farías, V. (2002-2003). «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, vol. 23-24, p. 23-49.
- González Hurtebise, E. (1911): *Libros de tesorería de la Casa Real de Aragón. Tomo 1 (Reinado de Jaime II)*, Barcelona: Tipografia de Luis Benages.
- Llop, I. (2009). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, Barcelona: Fundació Noguera, 2 v.
- Mallorquí, E. (2007): «Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva al segle XIII», *Quaderns de la Selva*, núm. 19, p. 7-59.
- Mallorquí, E. (2008): *Històries amagades de les Gavarres*, Monells: Consorci de les Gavarres.
- Mallorquí, E. (2011): *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Mallorquí, E. (2015a): *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Mallorquí, E. (2015b): «Ballestes en mans de pagesos. La participació a l'exèrcit de la població rural del bisbat de Girona, 1200-1350», dins N. Puig; M. Viader (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014)*, Hostalric: Ajuntament, p. 183-198.
- Mallorquí, E. (2019): *Fites i termes de Forallac*, Vulpellac: Ajuntament de Forallac.
- Mallorquí, E. (2022): «Celleres i viles fortificades de les terres gironines (segles XI-XIV). Evidències a partir de la documentació escrita», *Rodis. Journal of Medieval and Postmedieval Archeology*, núm. 5, p. 81-112.
- Mallorquí, E. (2017): «El castell de Dosrius a partir de l'inventari de 1315», *Duos Rios*, núm. 3, p. 33-36;
- Mallorquí, E. (2019): *Fites i termes de Forallac*, Vulpellac: Ajuntament de Forallac – Cassà de la Selva: Editorial Gavarres.
- Marquès, J. M. (1976): «Vilobí d'Onyar a través del capbreu de Ramon Malars (1338)», *Programa de Festa Major – 1976*, Vilobí d'Onyar: Ajuntament. (Reedició

- dins J. M. Puigvert; J. Pujol, eds., *Vilobí d'Onyar, art i societat. Els articles que han fet història*, Vilobí d'Onyar: Ajuntament, 2006, p. 32-65).
- Marquès, J. M. (1985): «Vilobí d'Onyar a través del capbreu de Ramon Malars (1338)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5, p. 27-52.
- Marquès, J. M. (1993): *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 2 v.
- Marquès, J. M.; Mallorquí, E. (2019): *Vilobí d'Onyar a través del capbreu de Ramon Malars (1337-1338)*, Vilobí d'Onyar: Ajuntament.
- Martínez Giralt, A. (2019): *Els vescomtes de Cabrera a la baixa edat mitjana. Identitat familiar, dinàmica patrimonial i projecció sociopolítica*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Martínez Giralt, A. (2021): «Las guerras privadas de la nobleza catalana durante los reinados de Jaime el Justo y Alfonso el Benigno (1291-1336). Estudio preliminar», dins E. Etxeberria; J. A. Fernández de Larrea (coords.), *La guerra privada en la Edad Media. Las Coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)*, Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, p. 231-253.
- Mieres, T. (2001): *Costums de Girona* (ed. Antoni Cobos), Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural.
- Rodríguez Bernal, F. (2016): *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2016.
- Sabaté, F. (2006): «El Somatén en la Catalunya Medieval», *Clio y Crimen. Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 3, p. 209-304.
- Sabaté, F. (1999). «La governació al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 12, p. 21-62.
- Sales, Ll. (2010). «El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial», *Quaderns de la Selva*, núm. 22, p. 55-77.
- Sales, Ll. (2018): «Una fortalesa en temps de violència feudal: el castell de Cassà de la Selva a inicis del segle XIV», dins D. Grau; E. Mallorquí (eds.), *Les guerres i els seus efectes: Cassà de la Selva, segles XIV-XX*, Cassà de la Selva: Ajuntament, 2018, p. 11-28.
- To Figueras, Ll. (2010): «La defensa del valle. Las 'decenas' de Amer (Cataluña vieja) en la Baja Edad Media», dins J. I. De la Iglesia (ed.), *Monasterios, espacio y sociedad en la España Cristiana medieval. XX Semana de Estudios medievales (Nájera, 3-7 agosto de 2009)*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 2010, p. 293-321.
- Valls Taberner, F. (1928): «Els antics privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 13, p. 171-217.